

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42

Şubat 2016 February 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

GÖRDÜS ŞEHİRİ (XVI. YÜZYIL)
THE CITY OF GÖRDÜS (XVI. CENTURY)

Kadir ADAMAZ*

Öz

Gördüs ve çevresi eski çağlardan beri yerleşime sahne olmuştur. Gördüs; XVI. yüzyılda Saruhan Sancağının kazalarından olup, aynı zamanda bu kazanın merkezi konumundaki şehrin adıdır. Bu dönemde Gördüs kazası Adala, Demirci, Kayacık kazaları ile komşudur. Çalışmamızda Gördüs şehrinin sosyo-ekonomik yapısı, demografisi, vakıfları gibi XVI. yüzyıla ait özellikleri ağırlıklı olarak tahrir defterleri ışığında ele alınmış, yüzyıl içindeki gelişme ve değişimler karşılaştırmalı olarak verilmiştir. 1531 yılında dört adet mahallesi bulunan şehrin, 1575 yılında yedi adet mahallesi olduğu görülmektedir. Ancak mahalle sayısının artmasına karşılık, nüfuslarındaki azalma, yeni mahalle oluşumunda, eskilerin bölündüğünü akla getirmektedir. Şehirde cami, mescit, zaviye gibi mimari eserler ve burada görevli personel vakıflar bünyesinde faaliyet göstermektedir. Çok büyük ekonomik faaliyetin bulunmadığı Gördüs şehrinde, küçük de olsa ekonomik canlılık görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şehir, Gördüs, Saruhan, Osmanlı, XVI. Yüzyıl.

Abstract

Gördüs and its vicinity has been settlement place since ancient times. Gördüs was one of the districts of Saruhan Sanjak and also it is the name of the city in central position of this district. In this period Gördüs district was neighboring to Adala, Demirci, Kayacık districts. In our study characteristics of Gördüs belonging to XVI century such as socio-economic structure, demography, foundation were analyzed in the light of cadastral record books, changes and developments within the century were expressed comparatively. It is seen that the city has 4 streets in 1531 and seven streets in 1575. However, although the number of streets increased, there was a decrease in population which makes us think that the old streets were split up. In the city architectural works such as mosque, prayer room, zaviyah and personnel assigned for these places served in the body of foundations. There was small economic buoyancy in Gördüs city where there is no great economic activity.

Keywords: City, Gördüs, Saruhan, Ottoman, XVI. Century.

1) Giriş

XVI. yüzyılda Saruhan Sancağının nüfus ve ekonomik yapısı itibariyle önde gelen kazalarından birinin merkezi olan ve kazayla aynı ismi taşıyan Gördüs (bugünkü şekli Gördes) şehri, çok büyük nüfus ve ekonomik yapıya sahip olmamakla birlikte, etrafında yer alan bazı şehirlerin önünde yer almıştır. Çalışmamızın ana kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 1530/1531 tarihli 165 numaralı mufassal tahrir defteri yanında 398 numaralı vakıf tahrir defteri ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde bulunan 1575 tarihli 115 numaralı mufassal tahrir defteri ile 544 numaralı vakıf tahrir defterleri oluşturmaktadır. Günümüzde yerel tarih araştırmaları çokça yapılmakta ve bölgelerin sosyo-ekonomik tarihi ortaya çıkarılmakta, Osmanlı Devletinin tarihi geçmişine ışık tutulmaktadır. Biz de bu çalışmamızla gerek Gördüs, gerekse Saruhan Sancağı ve Osmanlı Devletinin sosyo-ekonomik tarihine katkıda bulunmayı amaçlıyoruz.

Ege Bölgesinin İç Batı Anadolu kesiminde yer alan Gördüs şehri, günümüzde Manisa ilimize bağlı olup, doğusunda Demirci, güneyinde Köprübaşı, Salihli ve Gölarmara, batısında Akhisar, kuzeyinde ise Balıkesir'in Sındırgı ilçeleriyle çevrilidir. 680 metre rakımı olan bugünkü Gördes şehrinin bulunduğu bölgede dağların Ege Denizine dik uzanmasından dolayı yer yer vadiler mevcuttur. Şehir, heyelan tehlikesinin belirmesi üzerine 1950 yılından sonra bugünkü yerine taşınmıştır (Çiçek, 1998: 14). Çalışmamıza konu olan Eski Gördes (Gördüs); Kum çayının yukarı kısmında, bu çayın batı kıyısında hâkim bir yamaçta, yaklaşık olarak 500 metre rakımı bulunan yerde kurulmuştur (Darkot, 1993: 815). Evliya Çelebi, XVII. Yüzyılda Gördüs şehrinin yüksek bir dağın eteğinde, temelinden yarısına kadar taş, bunun üstü toprak olan Tokat Şehri evleri gibi kat kat yapılmış evlerden ve iniş yokuşlu sokaklardan oluştuğunu söyler (Çelebi, 2011: 61).

Gördüs şehrinin kuruluşunun MÖ. 1200 yıllarına, Frigler dönemine kadar gittiği düşünülmektedir. Sonrasında MÖ. VII. Yüzyılda Lidya, MÖ. 547 den sonra Pers, MÖ. 333'te İskender, MÖ. 323'te Bergama krallığı, MÖ. 130'da Roma, MS. 395'te Doğu Roma (Bizans) yönetimine giren Gördüs (Yurdoğlu, 1993: 22-26), 1300 yılları başından 1390 yılına kadar Saruhanoğulları egemenliğinde kalmış ve bu tarihte Osmanlı

* Yrd. Doç. Dr., CBÜ. Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.

Devletine katılsa da Fetret Devrinde Saruhanoğulları Beyliğinin kurulması üzerine tekrar bu beyliğe dâhil olmuş ve nihayetinde 1412 yılından itibaren Osmanlı Devleti sınırları içinde yer almıştır. (Yurdoğlu, 1993: 29-31) Saruhan Bey Gördüs'ü alınca Oğlu Yusuf beyi yönetici olarak atamış, sonrasında Yusuf Beyin oğlu Budak, Budak Paşanın oğlu Bekçe Bey sırasıyla Gördüs'i yönetmiştir (Komisyon, 2008: 20).

Gördüs adının Lidya döneminden Roma dönemine kadar "Julia Gordos", Bizans (Doğu Roma) döneminde "Guardez" olduğu ve bunun Türk hâkimiyetine kadar devam ettiği, Saruhanoğulları Beyliği döneminde "Koritöz" adının da kullanıldığı belirtilmektedir (Yurdoğlu, 1993: 15). Evliya Çelebi, Saruhanoğlu Yakub Han'ın Gördüs'i "Koritoz" adında bir kralın elinden aldığını yazar (Çelebi 2011: 61). Türk döneminde Gördüs, Gördos, Gördüz şekillerinde kullanılan ad, 1927 yılında içişleri bakanlığınca Gördes olarak belirlenmiştir. (Komisyon, 2008: 42)

Yunanistan'ın Mora yarımadasında bugün Korinthos adını taşıyan, Osmanlı Devleti döneminde Mora sancak beyliği ve kadılığının merkezi olmuş Gördüs adında bir şehir bulunmaktadır (Kiel, 1996: 154). Ayrıca günümüzde Fransa'nın güney bölgesinde de Gordes adında bir köy yer almaktadır.

II) Mahalleler

"Konaklanan yer" ve şehrin bir semti manasındaki mahalle (Kramers, 1988: 144), Selçuklularda olduğu gibi (Baykara, 1997: 204), Osmanlı Devletinde de genellikle bir mescit etrafında gelişmiş, mescide ismini veren şahsın adı, aynı zamanda mahalleye de verilmiştir (Ayverdi, 1958: 3). Mahallede söz sahibi olan mahalle halkı, aynı zamanda buranın güvenliğinden de sorumlu tutulmuştur (Ergenç, 1984: 75). Doğum, ölüm, evlenme gibi durumlarda mahalle halkı dayanışma içinde birlikte hareket etmiştir (Ortaylı, 2010: 50).

Gördüs'te XVI. yüzyılın ilk yarısında mescit veya şahıs adı taşıyan mahalle görülmez. İkinci yarısında ise adını banisinden ziyade Gördüs'te kurulan pazardan aldığı anlaşılan "Mescid-i Bazar" ve ayrıca "Cami" adını taşıyan mahalleler bulunmaktadır.

Gördüs'te XVI. yüzyılın ilk yarısında dört adet mahalle bulunurken, ikinci yarısında mahalle sayısı yediye yükselmiştir. Yüzyılın ilk yarısındaki Taş, Orta, Divan ve Furyaz Mahallelerine ikinci yarıda Cami, Çinkırağlu ve Mescid-i Bazar Mahalleleri ilave edilmiştir. Divan Mahallesinin adına da ek yapılarak "Divan Yeri" şeklini almıştır.

XVII. yüzyılda altı mahallenin bulunduğu anlaşılan (Çelebi, 2011: 61), Gördüs şehri, heyelan tehlikesi nedeniyle 1950'lerde bugünkü yerine taşındığı sırada beş adet mahalleye sahiptir. Bunlar Kurtuluş, Uzunçam, Nakıpağa, Cuma ve Divan Mahalleleridir (İlker-Tuncay-Aker, 1999: 24). Bunlardan sadece Divan Mahallesi XVI. yüzyıldaki ismiyle varlığını sürdürmektedir. Bu durum Gördüs şehrinin mahalle sayısında azalma olduğunu ve biri haricinde diğerlerinin isimlerinin zaman içinde değiştirdiğini göstermektedir.

115 numaralı tahrir defterine göre, şehirde yüzyılın ikinci yarısında mahallelerin hane sayılarında azalma görülürken, mahalle adedinde artış bulunması dikkat çekicidir. Bu durum yeni mahalleler ihdas edilirken, eski mahallelerin bölündüğünü akla getirmektedir. Dolayısıyla mahallelerin nüfusunda azalma olmuştur. Nitekim Tablo 1 ve Tablo 2 incelendiğinde Taş, Orta, Furyaz ve Divan Mahallelerin 1531 yılındaki nüfuslarının, 1575 yılında azaldığı açıkça görülmektedir. Mahallelerin hane sayılarına bakıldığında, mahalle sayısının artmasına rağmen, 1531 yılında 157 olan hane rakamının 1575'te otuz adet azalma ile 127'ye gerilediği, buna karşılık mücerred sayısının 47 adet ile 116'ya yükseldiği tespit edilmektedir.

Taş Mahalle 180 kişi ile en fazla azalma görülen mahalle olmakla birlikte, yüzde olarak bakıldığında Orta Mahalle % 45 ile ilk sırayı almaktadır.

1531'de şehrin nüfus bakımından en büyük mahallesi 325 kişilik (%36,55) nüfusuyla Taş Mahalle'dir. Furyaz ise 100 kişilik (%11,24) nüfusuyla en küçük mahallesidir. 1575 yılında da durum değişmemiş 194 kişi (%22,02) ile Taş Mahalle en büyük, 63 kişi (% 7,15) ile Furyaz Mahallesi de en küçük mahalle olmuştur. 1531 ve 1575 yılında muaf sayısının en fazla olduğu mahalle de Taş Mahalle'dir.

a) Divan (Yeri) Mahallesi

1531 yılında "Divan" adı ile görülen mahallenin ismine sonradan ilave yapılarak değiştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1575 tarihli tahrir defterinde "Divan Yeri" olarak mukayyedir. Divan ve Divan Yeri adı bize toplanma yerini hatırlatmaktadır. Nitekim Osmanlı Tarihinde Divan, "Büyük meclis" anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1996: 189). Bu durum Gördüs'ün bir kaza statüsünde olması, dolayısıyla bir kadısının bulunması hasebiyle, bu mahallenin aynı zamanda Gördüs Kadısının ve emrindeki devlet ricalinin bulunduğu ve kazayı yönettiği mahalle olduğunu akla getirmektedir. Bununla birlikte 1531 yılı için bu söylenebilmekle birlikte, aşığıda Cami Mahallesi kısmında belirtildiği üzere 1575 yılında Kadı'nın, Cami Mahallesinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

1531'de 40 olan hane sayısı, 1575'te 27'ye gerilerken, mücerred sayısı 14'ten 25'e yükselmiştir. Nüfusu da 224'ten 180'e gerilemiştir. Yüzyılın ilk yarısında nüfus bakımından 3. sırada olduğu anlaşılan mahallede yüzyılın ikinci yarısında her ne kadar nüfus gerilmesi yaşansa da, 1575'te 2. sıraya yükseldiği anlaşılmaktadır (BOA. TD. 165: 205; TK. KKA. TD. 115: 211 a).

b) Furyaz Mahallesi

Yüzyılın ilk ve ikinci yarısında Gördüs şehrinin en küçük mahallesidir. Nitekim 1531’de 18 olan hane sayısı 1575’te 10’a gerilemiştir (BOA. TD. 165: 206; TK. KKA. TD. 115: 211 a). Mücerred sayısında bir miktar artış görülmekle birlikte nüfusunun 100 kişiden 63 kişiye gerilediği Tablo 1 ve Tablo 2’den de anlaşılmaktadır.

c) Orta Mahalle

Orta Mahalle’nin adından hareketle, şehrin merkezinde yer aldığı ve diğer mahallelerin bu mahallenin etrafında şekillendiği düşünülebilir. 1531’de 42 hane ve 25 mücerred bulunan mahallede, 1575’te 21 hane ve 22 mücerredin mevcut olduğu, 240 olan nüfusunun da 132’ye gerilediği anlaşılmaktadır (BOA. TD. 165: 205; TK. KKA. TD. 115: 211 b). Bu da mahallenin şehirdeki nüfus sayısı bakımından ikinci sıradaki yerinin üçüncü sıraya düştüğünü göstermektedir.

d) Taş Mahalle

Mahalle’nin bulunduğu yerin taşlık veya yapıların yoğunlukla taştan oluşması hasebiyle “Taş” adını aldığı düşünülebilir. Aşağıda vakıflar kısmında da belirtildiği üzere mahallede bir adet de mescit bulunmaktadır. Adını bu mescitten de almış olabilir. Nitekim mescidin banisi Hacı Bayram olmakla birlikte bu ismin mescit olarak zikredilmemesi bu düşünceyi akla getirmektedir.

Mahallenin 1531’de 57 olan hane sayısı 1575’te 26’ya, 25 olan mücerred sayısı da 24’e gerilemiştir (BOA. TD. 165: 204; TK. KKA. TD. 115: 212 a). 1531’deki nüfusu 1575’te her ne kadar gerileme gösterse de XVI. Yüzyılda Gördüs şehrinin nüfusça en kalabalık mahallesidir.

e) Mescid-i Bazar Mahallesi

Adını Gördüs şehrinde kurulan pazardan ve burada bulunan mescitten aldığı düşünülebilir. 1531 tarihli defterde mukayyed olmaması bu mahallenin sonraki dönemde ihdas edildiğine işaret etmektedir. 1575’te 7 adet mahallesi bulunan Gördüs şehrinde 6. sırayı alması şehrin küçük mahallelerinden olduğunu göstermektedir (TK. KKA. TD. 115: 211 b).

f) Cami Mahallesi

1531 yılında görülmeyen mahalle, 1575 yılında şehrin dördüncü büyük mahallesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 115 numaralı tahrir defterine göre mahallede 12 hane ve mücerred yanında 7 adet de muaf zümre bulunmaktadır (TK. KKA. TD. 115: 212 a). Adından hareketle mahallede bir cami bulunduğu ve adını bu camiden aldığı akla gelmektedir. Aşağıda da belirtildiği üzere bu cami de Hacı Yahşi Çelebi Camii olabilir. Mahallenin şehrin merkezi olduğu da düşünülebilir. Nitekim Gördüs kadısının da bu mahallede ikamet ettiği görülmektedir.

g) Çinkırağlı Mahallesi

Bu mahalle de 1531 yılında defter kayıtlarında bulunmaz. 1575 yılında ise nüfus büyüklüğü bakımından, 15 hane, 11 mücerred ve 4 adet muaf zümresiyle (TK. KKA. TD. 115: 212 b) şehirde 5. sırada yer alır.

Tablo 1: TD. 165’e Göre Gördüs Şehri Mahalleleri

MAHALLE	NEFER	HANE	MÜCERRED	MUAF				NÜFUS	%(Şehir)
				İMAM	EHLİ BERAT	KETHÜDA	PR-İ FANİ		
TAŞ	85	57	25	1	-	1	1	325	36,55
ORTA	68	42	25	1	-	-	-	240	26,99
DİVAN	56	40	14	1	1	-	-	224	25,19
FURYAZ	24	18	5	1	-	-	-	100	11,24
TOPLAM	233	157	69	4	1	1	1	889	100
				MUAF TOPLAMI: 7					

Tablo 2: TD. 115’ e Göre Gördüs Şehri Mahalleleri

MAHALLE	NEFER	HANE	MÜCERRD	MUAF						NÜFUS	% (Şehir)
				İMAM	SİPAHİZADAE	MAZUL SİPAHİ	MUHASSİL	EHL-İ BERAT	KADI		
DİVAN YERİ	56	27	25	1	2	1	-	-	-	180	20,43
FURYAZ	19	10	8	1	-	-	-	-	-	63	7,15
ORTA	44	21	22	1	-	-	-	-	-	132	14,98
MESCİD-İ BAZAR	31	16	14	-	-	-	1	-	-	99	11,23
TAŞ	58	26	24	-	5	2	1	-	-	194	22,02
CAMİ	31	12	12	1	1	-	2	2	1	107	12,14
ÇINKIRAĞLU	30	15	11	-	4	-	-	-	-	106	12,03
TOPLAM	269	127	116	4	12	3	4	2	1	881	100
MUAF TOPLAMI: 26											

III) Şehir Nüfusu

1531 tarihli tahrir defterine göre şehirdeki dört mahallede 157 hane, 69 mücerred ve 7 muaf zümre kaydından hareketle yaklaşık 889 kişi, 1575 tarihli tahrir defterine göre ise toplam yedi adet mahallede, 127 hane, 116 mücerred ve 26 muaf zümreden mürekkep yaklaşık 881 kişilik nüfus bulunduğu görülmektedir.¹ Ancak Tablo 1 ve Tablo 2' de de görülen bu rakamlara vakıf tahrir defterlerinde mukayyed olan vakıflara mensup müezzin, şeyh, mütevellî, nazır, hatib, muarîf, kayyım, mutasarrıf, hüffaz, sermahfil, aşirhan, eczahanan, tevhidhanan, muallim, mevlüdhan gibi zümreler dâhil değildir. Bunun sebebi bu zümrelerin önemli bir kısmının yaşadığı mahallenin tam olarak tespit edilememesidir. Mesela defterlerde zaviye adı verilmekte ancak bulunduğu mahalle belirtilmemektedir. Dolayısıyla şehirdeki mürtezika sınıfı yukarıdaki tablolarda mevcut değildir. Buna göre 165 ve 115 numaralı mufassal tahrir defterindeki rakamlara, vakıf tahrir defterlerinde kayıtlı muaf zümre ilave edilerek Gördüs şehrinin yaklaşık nüfusu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yapmış olduğumuz incelemelerde,398 numaralı vakıf tahrir defterine göre Gördüs şehrindeki vakıflar bünyesinde 18 adet muaf bulunduğu, 544 numaralı vakıf tahrir defterinde ise bu rakamın 37 adede yükseldiği anlaşılmaktadır. Bunlar,165 ve 115 numaralı mufassal tahrir defterlerindeki nüfus rakamlarına ilave edilmiştir. Dolayısıyla Gördüs şehri nüfusunun 1531 yılında yaklaşık olarak 979, 1575'te ise 1066 kişiden meydana geldiği görülmüştür.

Etrafındaki diğer bazı şehirlerle kıyaslandığında, yüzyılın ilk yarısında Gördüs şehrinin nüfus bakımından orta sıralarda olduğu görülür. Mesela 1531 yılında Gördüs ile komşu olan Demirci şehrinin nüfusu yaklaşık 3497 (Adamaz, 2012: 47), Adala şehrinin 356 (BOA. TD. 165: 287), Güzelhisar şehrinin 510, Alaşehir şehrinin ise 5891 kişilik nüfusa sahip olduğu (Telci, 1999: 60), 1530 yılında Kütahya Sancağına bağlı olan Kula şehrinin nüfusunun da yaklaşık 2029 kişiyi bulduğu tespit edilmektedir (Gökçe, 2001: 29). Kırkağaç'ın 1530'da yaklaşık nüfusu 578 kişiden oluşmakta (Günay, 2001: 44), Kütahya Sancağına tabi Simav şehrinde de 1512 yılında yaklaşık olarak 1532 kişinin yaşadığı görülmektedir (BOA. TD. 49: 453- 456).

Yüzyılın ikinci yarısında da Gördüs şehri nüfusunun civar şehirlerin bazılarında geride, bazılarında önde olduğu anlaşılmaktadır. 1571 yılında Kula şehri yaklaşık 2730 kişilik nüfusa sahipken (Gökçe, 2001: 32), Kırkağaç'ın 1573'te 1122 kişilik nüfusu bulunduğu görülür (Günay, 2001: 44). Simav şehrinin 1570 yılındaki nüfusu da yüzyılın ilk yarısına göre yaklaşık iki kat artış göstererek 3010 kişiye ulaşmıştır (TK. KKA. TD. 47: 224 a- 226 b). Demirci şehrinin de 1575 yılında 3853 kişilik nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır(Adamaz, 2012: 48). Adala şehrinde bu tarihte 231 kişi ile nüfustaki gerileme göze çarpmaktadır (TK. KKA. TD. 115: 326 a). Aşağıdaki Tablo 3'te de görüleceği üzere, nüfus bakımından Gördüs şehri, Saruhan Sancağındaki Adala, Kayacık ve Gördük şehirlerinin önünde yer almaktadır.

Askeri zümre ve hür olmayan köleler gibi bazı unsurlar nüfus hesaplamalarına dâhil edilmediğinden, Gördüs şehir nüfusunun yukarıda verilen rakamlardan biraz daha fazla olduğu düşünülebilir. Ancak bunların sayısının düşük olması, büyük kısmının da geçici nüfusu teşkil etmesi hasebiyle, bu zümrenin nüfus hacmini fazla etkilemedikleri de söylenebilir (Emecen, 1989: 54).

Gördüs şehrinde gayrimüslim veya zımmıyan kaydına sadece 1531 tarihli defterde Yorgi v. Babas (BOA. TD. 165: 205) ismiyle rastlanmaktadır. Bunun gayrimüslim ismi olması hasebiyle 1531 yılında Gördüs şehrinde birkaç gayrimüslim olduğu düşünülebilir. Bunun yanında şehirde dört adet Abdullah adına

¹ Yaptığımız nüfus hesaplamalarında Ömer L. Barkan'ın da kullandığı(Barkan 1953: 21) "hane + muaf x 5 + mücerred" formülü kullanılmıştır.

rastlanmakla birlikte, baba adı Abdullah olan bulunmamaktadır. İslam dinine girenlerin baba adı, genellemek doğru olmamakla birlikte, Abdullah olarak değiştirilmektedir (Kurt, 1991: 182). 1575 yılında gayrimüslim kaydı defterlerde görülmektedir. Bununla birlikte bu tarihte baba adı Abdullah olan üç kişi defterde kayıtlıdır. Buna göre 1575 yılına kadar Gördüs şehrinde gayrimüslim nüfus kalmadığını, birkaç adet ile sınırlı olan gayrimüslim nüfusunda bu tarihe kadar kaybolduğunu söyleyebiliriz.

XIX. Asır sonlarında Gördüs şehrinin nüfusu 3440 Müslüman ve 560 Rum olmak üzere 4 bin civarında olduğu anlaşılmaktadır (Darkot, 1993: 815). XIX. Yüzyılda şehirde gayrimüslim nüfus bulunması, XVI. yüzyıldan sonraki dönemde Gördüs şehrine gayrimüslim nüfusun başka bölgeden geldiğini göstermektedir.

Tablo 3: XVI. Yüzyılda Saruhan Sancağında Gördüs ve Çevre Şehir Verileri (TD. 165 ve 115)

ŞEHİR	MAHALLE/NEFS SAYISI		NÜFUS	
	1531	1575	1531	1575
DEMİRCİ	13	13	3497	3853
GÖRDÜS	4	7	889	881
ADALA	2	1	356	231
KAYACIK	1	3	297	550
GÖRDÜK	1	1	190	82

IV)Ekonomi

Bir yerin ekonomik yapısında doğal çevre ve nüfus önemli iki unsurdur. Fakat nüfusun niteliği daha da ön plandadır. Nüfusun vasıflarının çokluğu (çeşitli zanaat ve meslek erbapları gibi) ekonomik yapının gelişmesinde önemli rol oynar (Cillov, 1972: 41). XVI. yüzyılda Saruhan Sancağının bir kazası olan Gördüs'in merkezi konumundaki Gördüs şehrinde, devletin resmi görevlileri yanında, esnaflar, vakıflarda çeşitli sorumlulukları olan kimseler bulunmaktadır. Bunlara ziraat ile uğraşan çiftçileri de ilave edebiliriz.

1) Şehir Geliri

Gördüs şehrinin yıllık hâsılının 1531 ve 1575 yıllarında toplam 22031 akçeden² oluştuğu görülmektedir. Bu rakam tımar sisteminin yoğun olarak uygulandığı kazanın dirlik gelirleri içinde düşük bir orandır. Nitekim 1531 yılında kazanın tüm dirlik geliri şehir de dâhil olmak üzere 185924,5 akçeden oluşurken, 1575'te bu rakam 96088,5 akçelik artışla 282013 akçeye yükselmiştir. Buna göre kazanın toplam dirlik geliri içinde şehrin payı 1531'de % 11,84 iken, 1575 yılında kırsal bölgedeki gelir artışına, şehirde ise artış bulunmamasına da paralel olarak % 7,81 oranına gerilemiştir.

1531'de şehir hâsılının Lütfü, Timur ve şürekâsi tasarrufunda tımar bünyesinde iken (BOA. TD. 165: 206), 1575 yılında padişah hasası olduğu anlaşılmaktadır (TK. KKA. TD. 115: 212 b). Gelir kalemleri her iki dönemde aynı isim ve gelirden oluşmaktadır. Bunlar;

Bac-ı Bazar, Cürm-ü Cinayet, Meyhane, şehir havalisi öşrü ve harac-ı kesik 12000 akçe,

İhtisab 6000 akçe,

İhsar 2500 akçe,

Kantar 1281 akçe,

Resm-i Tapuy-ı Zemin, Deştvani ve Resmi Zemin 250 akçe'den meydana gelmektedir.

Defterlerdeki öşr-ü bağat ifadesinden şehir civarında üzüm bağlarının bulunduğunu, üzüm üretiminin yapıldığını, harac-ı kesik ifadesinden de bahçelerin varlığı ve bunların vergiye konu olması hasebiyle, bu bahçelerden elde edilen ürünlerin ticaretinin yapıldığını anlamaktayız. XVII. Yüzyılda Gördüs'ü ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi de şehir halkının en önemli kazancının bağ ve bahçeler olduğunu, lezzetli olan üzümünün Kütahya, Karahisar ve diğer nahiyelerden gelen kervanlarca buğday ile değiş-tokuş edildiğini söyler (Çelebi, 2011: 62).

Tahrir defterlerinde Gördüs şehrindeki isim kayıtlarında demirci, kaşıkcı, kasap, cüllah, pabuççu gibi meslek adlarına rastlanmamaktadır. Bu da şehirdeki zanaatkâr çeşitliliğinin tespitini zorlaştırmaktadır. Bu tür meslek ve esnaf grupları ve bunların teşkilatının esnaf şeyhi, yiğitbaşı, bekçi, duacı üyeleri gibi görevlilerin³ de, elimizdeki arşiv vesikalarında görülmesi de Gördüs şehrinde bulunduğu düşünülebilir.

² 1531 tarihli defterde yekûn yanlış olarak 21031 akçe olarak yazılmıştır. Nitekim gelirler toplandığında yekûnun 22031 akçe olduğu görülmektedir.

³ Esnaflar ve teşkilatı için bkz., Osman Nuri Ergin (1995). *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*, C.1, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Mikâil Bayram (1995). *Ahi Evren -Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, Ankara: TDV. Yayınları, Mikâil Bayram (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya: Damla Matbaacılık Yayını, Neşet Çağatay (1997). *Bir Türk Kurumu Ahilik*, 2. Baskı, Ankara: TTK. Yayını, Neşet Çağatay (1982). "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", *Belleten*, C. 46, S. 182, s. 423-436, Neşet Çağatay (1990). *Ahilik Nedir*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Yusuf Ekinci (1990). *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, 2. Baskı, İstanbul: MEB. Yayınları, Suraiya Faroqhi (2011). *Osmanlı Zanaatkârları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, Özer Ergenç (1980). "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Türkiyenin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Haz. Osman Okyar, Halil İnalçık, s. 103-109, Ömer Demirel (2002). "Osmanlı Esnafı (1750-1850)", *Türkler*, C. 14, s. 253-263.

Şehirde sabunhane, yağhane gibi tesislerin bulunmadığı defterlerden açıkça anlaşılmaktadır. Bu da şehir halkının sabun gibi bazı ihtiyaçlarının şehir dışından karşılandığını göstermekte, aynı zamanda şehirde sınaî yapının zayıflığına işaret etmektedir. Bu yüzyılda şehirde pekmez, şıra, sirke gibi üretimin yapıldığı meyhane bulunmaktadır. Bunun da yıllık geliri, diğer bazı gelirlerle ortak olarak deftere yazıldığından tam olarak tespit edilememektedir.

Kazanın kırsal kesiminde asiyablar ve kervansaraya rastlanırken şehirde rastlanmaması dikkat çekicidir. Nitekim Gördüs şehri kendi adıyla anılan çayın hemen yanında kurulmuştur. Şehirde asiyab bulunmaması, buğday gibi hububat ürünlerinin kırsal bölgede yetiştirilmesi ve bu ürünlerin üretimin yapıldığı yer yakınlarında akarsu kaynaklarına göre asiyabların kurulmuş olması ile açıklanabilir. Şehirde kervansaray yoktur. Ancak şehre yakın olan Salur köyünde, komşu Demirci ile Gördüs şehri arasında bulunduğu tespit edilen kervansaray görülmektedir (BOA. TD. 398: 182). Bununla birlikte kervansarayanın Gördüs şehrinde değil de bir köyde kurulmuş olması, şehirde ticari hareketliğin düşük olduğuna işaret etmektedir. Bunda şehrin yol güzergâhı dışında kalması yanında, Salur köyünün güzergâh üzerinde bulunması ve nüfus bakımından büyük olması gibi sebeplerin etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim 1531 yılında köyde yaklaşık olarak 202 kişi yaşarken (BOA. TD. 165: 239), 1575'te bu sayı 326'ya yükselmiştir (TK. KKA. TD. 115: 222 b- 223 a).

2) Muafklar

XVI. yüzyılda Gördüs şehrinde vergiden muaf zümrenin bulunduğu görülmektedir. İmam, müezzin, hatip gibi dini zümreler yanında, sipahizade, muhassıl, mutasarrıf, muallim gibi görevliler, pir-i fani gibi çalışmaya engel durumu olanlar bunlar arasında sayılabilir. Bunlar çeşitli özelliklerine göre gruplara ayrılabilir.

a) Dini zümre

XVI. yüzyılda Gördüs şehrinde imam, müezzin, hatip gibi dini zümrelere vergi muafiyeti tanındığı defterlerde açıkça görülmektedir. XVI. yüzyılda Gördüs şehrinde hemen her mahallede bir adet imam bulunduğu mufassal tahrir defterleri ve vakıf tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Şehirde 1531 yılında dört adet imam varken bu sayı 1575'te altıya yükselmiş, müezzin sayısı da iki kattan fazla artarak üçten, yediye çıkmıştır. XVI. yüzyılda şehirde cami ve mescit sayısının yeterli olduğu görülür. Nitekim 1531'de bir adet cami ve dört adet de mescit bulunurken, 1575'te cami sayısının iki, mescit sayısının ise altıya yükseldiği tespit edilmektedir.

Şehirde muaf zümrelerden biri olan hatiplere yüzyılın ilk ve ikinci yarısında ikişer adet rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde yerleşim birimlerinde sıkça görülen Peygamberimiz Hz. Muhammed'in soyundan gelen seyyid ve şeriflere ise Gördüs şehrinde rastlanılmaması da dikkat çekicidir. Ayrıca şehirde tarikat mensuplarına dair kayıt defterlerde mevcut değildir.

b) Çalışmaya Engel Durumu Olanlar

Osmanlı Devletinin yerleşim birimlerinde a'ma, mecnun, lal gibi çeşitli engelleri bulunan ve bu yüzden vergiden muaf tutulan kimseler bu dönemde Gördüs şehrinde yoktur. Şehirde herhangi bir engelliye rastlanmaması şehir nüfusunun sağlıklı yapısına işaret ettiği gibi, yaşlılıktan dolayı iş göremez hale gelen pir-i fanilerin de sadece yüzyılın ilk yarısında üstelik bir adet olarak görülmesi, şehirde yaşlı nüfusun çok az olduğunu göstermektedir.

c) Çeşitli Hizmetleri Yürüten Görevliler

Gördüs şehrinde ifa ettikleri görevleri karşılığında vergi muafiyetine sahip çeşitli görevlilere de rastlanmaktadır. Bunlar arasında kazanın başında bulunan kadı, kethüda, mutasarrıflar, ehl-i beratlar, vergileri toplamakla görevli olan muhassıllar, kendilerine timar verilmesini bekleyen sipahizade ve mazul sipahiler sayılabilir. Gördüs şehrindeki muafklara ait sayısal veriler aşağıda Tablo 4'te verilmiştir.

Osmanlı Devletinin taşra teşkilatında kazalar, başlarında kadı⁴ bulunan yönetim birimleridir. Yüzyılın ilk yarısında Gördüs şehrinde kadı kaydı tahrir defterlerinde görülmezken, 1575 tarihli defterde mukayyedir (TK. KKA. TD. 115: 212 a). Şehrin en tepesindeki idarecisi olan kadıların; mütevellî, imam gibi görevlilerin tayini, noterlik, miras, evlilik akdi tanzimi, tapu sicil muhafızlığı, hâkimlik, narh tespiti, lonca teftişi, mukataa işlerinin kontrol ve kaydı ile ordu iaşesine yardım gibi görevleri bulunmaktaydı (Ortaylı, 1986: 97). Kadılar, kendilerine bağlı görev yapan memurlar vasıtasıyla işlerini yürütürlerdi. Mesela toplumsal düzeni sağlayan subaşılar, onların emrinde zabıta kuvveti olarak asesler, güvenlik ve düzenin

⁴ Kadı için bkz; İlber Ortaylı (1994). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlıda Kadı*, İstanbul: Turhan Kitabevi Yayını, İlber Ortaylı (1986). "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetiminde Rolü Üzerine", *Anıme İdaresi Dergisi*, C. 9, S. 1, s. 95-107, Ahmet Mumcu (1985). *Tarih İçinde Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, Yücel Özkaya (1985). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Erol Özbilgen (1985). *Osmanlı Hukuku'nun Yapısı*, İstanbul: Güryay Matbaacılık, Kadıların, bugünkü noterlerin görevi ile ilgili bkz. MŞS.5, s.264, Kadıların Saruhan Sancağındaki avarız vergilerinin düzenli olarak toplanmasıyla ilgili emirler aldıkları da görülmektedir, bkz. MŞS.21, s. 294.

sağlanmasında kadınlara yardımcı olmaktadır (Yediyıldız, 1985: 91). Gördüs şehrinde de bu tür görevlilerin bulunduğu düşünülebilir.

Yukarıda zikredilen görevliler dışında Gördüs şehrindeki vakıflardaki mürtezika sınıfını da burada zikretmek gerekir. Bunlar; müteveli, nazır, şeyh, muarif, hüffaz, aşırhan, tevhidhanan, mevlüdhan, sermahfil, kayyim, muallim, eczahan'dan oluşmaktadır.

Tablo 4: Gördüs Şehrinde Vergiden Muaf Zümreler (1531-1575)

MUAFLAR	YIL	SAYI
SİPAHİZE	1531	-
	1575	12
MAZUL SİPAHİ	1531	-
	1575	3
KADI	1531	-
	1575	1
EHL-İ BERAT	1531	1
	1575	2
MUHASSIL	1531	-
	1575	4
HATİB	1531	2
	1575	2
ŞEYH	1531	2
	1575	1
İMAM	1531	4
	1575	6
MÜEZZİN	1531	3
	1575	7
KETHÜDA	1531	1
	1575	-
MUTASARRIF	1531	4
	1575	4
PİR-İ FANİ	1531	1
	1575	-
MÜTEVELLİ	1531	4
	1575	5
NAZIR	1531	2
	1575	1
MUARİF	1531	1
	1575	2
MUALLİM	1531	-
	1575	1
HÜFFAZ	1531	-
	1575	1
SERMAHFİL	1531	-
	1575	1
ECZAHAN	1531	-
	1575	1
AŞİRHAN	1531	-
	1575	1
TEVHİDHANAN	1531	-
	1575	4
MEVLÜDHAN	1531	-
	1575	1
KAYYIM	1531	-
	1575	3
TOPLAM	1531	25
	1575	63

Tablo 4'te de görüleceği üzere 1531 yılında Gördüs şehrinde 25 adet muaf bulunurken, ikinci yarısında bu sayı 38 adet ile % 152 oranında artarak 63'e yükselmiştir. Muafaların 1531'de şehir nüfusu içindeki payı % 12,76'dır. 1575'te ise yaklaşık iki kattan fazla artarak % 29,54'e ulaşmıştır.

V) Şehir Halkında Görülen İsimler

Türk toplumlarında çocuklara isim verilirken çocuğun doğduğu ay, bazı güçlü, savaşçı, yırtıcı, kurnaz hayvan isimleri yanında, etrafına sevinç kaynağı ve yiğit olması dilekleri gibi hususlara dikkat

edilmiştir (Kurt 1993: 226-229).⁵ Gördüs şehri hakkında da bu duruma rastlanmaktadır. Gördüs şehrinde tahrir defterlerine göre; Abdi, Abdullah, Abdülkerim, Ali, Aziz, Bahşayış, Baki, Bektaş,Emrullah, Emirşah, Eşref, Ferhad, Halil, Hızır, Hüsam Fakı, Hasan, Hüseyin, İbrahim, İlyas, İsa, Kasım, Kibar, Lütfü, Mahmud, Mezid, Muharrem, Muhyiddin, Musa, Mustafa, Nasuh, Nuh, Nurullah, Ömer, Ramazan, Pirce, Receb, Salih, Sermerd, Seydi, Süleyman, Şaban, Şah Kulu, Veli, Yakub, Yusuf, Yunus gibi Arap ve Fars kökenli isimler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, Arslan, Avdal, Balaban, Bayramlu, Bazarlu,Ece, Doğan, Dede Bali ⁶,Eren, Eyne Beg, Eyne Han, Eyne Kulu, Göçek, Gümüş, Kurd, Kurd Bali ⁷, Memi, Paşa Bali ⁸, Pir Kulu ⁹, Turhan, Tursun, Turgud, Türkes, Yağmur, Yahşi gibi Türkçe isimler de şehirde yaygındır. Buradan da Türklerin İslam dininin kabulüyle Arapça- Farsça isimleri kullanmaya başladıkları, ancak öz Türkçe isimleri de terk etmeyerek yüzyıllar boyu kullanmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır.

Şehirde 1531 yılında toplam 10 adet hacı ¹⁰ bulunurken, 1575'te hacı sayının 13'eyükseldiği görülmektedir. Bu rakam şehir nüfusu içinde oldukça düşük bir rakamı oluşturmaktadır. Nitekim hacı olanların oranı 1531 yılında şehir nüfusunun % 1,02, 1575'te ise % 1,21'ine tekabül etmektedir. Bu da şehirde ekonomik refahın günün şartları içinde çok kötü olmamakla birlikte, çok iyi olmadığına da işaret etmektedir. Şehirde babası hacı olanların sayısı 1531'de 14 iken 1575'te 7 kişiye gerilemiştir. İsmi Hacı olan kişi sayısı da 1531'de 4 adet iken, 1575'te adı Hacı olan kimseye rastlanmamaktadır.

VI) Vakıflar

Arapçada "Durdurmak, alıkoymak" anlamına gelen vakıf, İslam ülkelerinde önemli rolü olan dini-içtimai bir kurumun adı olmuş (Yediyıldız, 1988: 153)¹¹ ve vakfedenin şartlarına göre bir veya birden fazla amaç için süresiz tahsis edilerek yönetilmiştir (Berki 1962: 11). Osmanlı Devletinde eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hizmet faaliyetleri sivil toplum kuruluşlarına bırakılmış ve onlar tarafından imaret, hastane, köprü, çeşme, medrese, cami ve mescitler yapılmıştır (Öztürk, 2005: 11). Türkler İslam devresinde hâkimiyet altına aldıkları bölgeleri vakıf eserlerle donatmışlar ve halkın eğitim, sosyal, ekonomi gibi sorunlarına çözüm üretmeye çalışmışlardır. Bu bölgelerden biri de Saruhan Sancağının Gördüs kazasıdır. Kazada Gördüs şehri dışında, kırsal bölgede de vakıfların kurularak cami, mescit, zaviye gibi eserlerin vücuda getirildiği defterlerden anlaşılmaktadır. Biz burada Gördüs şehrindeki vakıflar üzerinde duracağız. XVI. yüzyılda Gördüs şehrinin vakıfları Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 398 numara ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde 544 numara ile kayıtlı vakıf tahrir defterlerinden takip edilebilmektedir. Saruhanoğulları Beyliği ile kalıcı bir Türk yurdu olan Gördüs'ün, aynı zamanda vakıf eserlerle donatılmaya başlandığı yine bu defterlerden açıkça anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde de vakıf eserlerin yapımı devam etmiş ve bölgedeki vakıf eserlerin bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Pazar Mescidi buna örnek olarak verilebilir. Bu dönemde Gördüs'te bulunan cami, mescit, zaviye, mektep gibi eserlerin vakıflar eliyle yapıldığı ve ihtiyaçlarının da yine vakıflar eliyle karşılandığı defterlerden tespit edilmektedir. Aşağıda XVI. yüzyılda Gördüs şehrinde bulunan vakıflar ele alınmıştır.

1 - Camiler

Arapçada "Toplayan veya bir araya getiren" anlamına gelen cami, İslam toplumlarında ibadet yanında eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü mekân olmuştur (Kazıcı, 2003: 157-158). XVI. yüzyılda Gördüs şehrinde Türk-İslam mimarisinin önemli eserlerinden olan camiye iki adet rastlanmaktadır.

a) Begce Bey Camii

Saruhan oğlu Begce Bey tarafından yaptırılmış ve Begce Bey yaptırdığı bu camiye yine Gördüs şehrinde bir hamam vakfetmiştir (BOA. TD. 398: 180). Yıllık hâsılı 540 akçe olup, hitabet, tevliyet ve muarife yevmi nim akçe ödenek ayrılmıştır. 1531 yılında defterde bu özelliklerini tespit ettiğimiz cami, 1575 yılında da varlığını aynı hâsıl ve ödenek ile devam ettirmektedir (TK. KKA. TD. 544: 82 b). Defterlerde caminin

⁵ Bu konuda ayrıca bkz. Yılmaz Kurt (1991). "Adana Sancağında Kişi Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26, s.169-252, Yılmaz Kurt (1998). "İskilip Kazasında Yer ve Kişi Adları (16. Yüzyıl)", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, s. 46-75, Yılmaz Kurt (1995). "Kozan'da Şahıs Adları", *Belleten*, LVIII/223, s.607-633, Yılmaz Kurt (1995). "Çorum Sancağı Kişi Adları", *Belleten*, LIX/224, s.75-119, Yılmaz Kurt (1990). "Kozan (Sis) Sancağında Kişi Adları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 5, s. 179-193.

⁶ Bu isim Türkçe-Arapça birleşik isimden müteşekkildir (Devellioğlu,1996: 69).

⁷ Bu isim Türkçe-Arapça birleşik isimden müteşekkildir (Devellioğlu,1996: 69).

⁸ Bu isim Türkçe-Arapça birleşik isimden müteşekkildir (Devellioğlu,1996: 854).

⁹ Bu isim Farsça-Türkçe birleşik isimden müteşekkildir (Devellioğlu,1996: 865).

¹⁰ Osmanlı Devletinde hacılar için bkz. Suraiya Faroghi (2008). *Hacılar ve Sultanlar (1517-1683)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Münir Atalar (1999). *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Münir Atalar (1998). "Türkler'in Kâbe'ye Yaptıkları Hizmetler" *Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. XXX, s. 287-292, Kolektif (2010). *Osmanlı Arşivlerinde Surre Alayları*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yusuf Çağlar-Salih Gülen, *Dersaadet'ten Harameyn'e Surre-i Hümayun* (2008). İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

¹¹ Vakıflar için ayrıca bkz., Ahmet Akgündüz (1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: TTK. Yayınları, Alpay Bizbirlik (2002). *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar (972 Tahriri Işığında)*, Ankara: TTK. Yayınları, Bahaeddin Yediyıldız (1989). "Vakıf müessesesinin XVIII. Asırda Türk Toplumundaki Rolü" *Vakıflar Dergisi*, S. XIV, s. 1-27, Şakir Berki (1968). "Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti", *Vakıflar Dergisi*, S. VII, s. 45-52, Alpay Bizbirlik (1999). "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler", *Osmanlı*, C. 5, s. 56-63.

şehirde bulunduğu mahalle belirtilmemekle birlikte, şehrin merkezinde dolayısıyla Orta Mahalle'de bulunduğu düşünülebilir. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi bu mahalle şehrin ortasında olması hasebiyle bu adı almış olmalıdır. 1530 yılında caminin tevliyetine Yusuf adında birinin yevmi bir akçe cihetle mutasarrıf olduğu görülmektedir (BOA. TD. 398: 184). Caminin sadece minaresinin giriş(kapı) bölümü, adı geçen hamamın ise önemli bir kısmı harap olmakla birlikte günümüze kadar gelmiştir.

b) Hacı Yahşi Çelebi İbn Hacı Bayram Camii

Yüzyılın ikinci yarısında görülen ve Gördüs şehrinde Hacı Yahşi Çelebi İbn Hacı Bayram tarafından yaptırıldığı anlaşılan cami ve vakıf mevcuttur (TK. KKA. TD. 544: 80 b). Bulunduğu mahalle defterlerde belirtilmemekle birlikte, Begce Bey Camiinin Orta Mahallede bulunduğu kabul edilirse, bu caminin de şehirde yüzyılın ikinci yarısında varlığı görülen Cami Mahallesi'nde olduğu düşünülebilir. Başka bir ifadeyle "Cami" adı verilen mahalle de bir caminin olması gerektiği akla gelmektedir. Yahşi Çelebi, vakfa 123 bin akçe icare-i mal bağışlamış ve nakit paranın % 15 gelirle işletilmesini istemiştir. Bundan elde edilen gelirin 18450 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Bu paradan vakıfta görevli olan, imam, hatib, müezzin, muarif, kayyım, hüffaz, sermahfil, eczahan, aşirhan, tevhidhana yıllık 6150 akçe ödendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca şem, kandil yağı, hasır, tamir, tevhid, mevlüdhan, taam-ı mevlüd, taam-ı Şa'ban, aşure, Ramazan ve Kurban Bayramları yanında, cami yakınında bulunan mekteb ve buranın muallimi ile hasır için 1160 akçe ayrılmıştır. Ayrıca vakıf içinde iki adet sahib-ül hayrat tarafından kurulan para vakıfları mevcuttur. Bunlardan birinin yıllık hâsılı 500, diğerinin ise 300 akçedir.

2 - Mescidler

Mahallelerdeki önemli vakıf kuruluşlarından, camiden küçük ve "secde edilen yer" manasında bir mekân ismi olan mescit (Kazıcı, 2003: 158), Gördüs şehrinde 1531'de 4 adet bulunmaktadır. Bunlar; Taş ve Furyaz Mahalleleri ve bulunduğu mahallesi belirtilmeyen Fenari ve Hacı Mustafa Mescitleridir. 1575 yılında ise Bazar ve Çinkırağlı Mahalleleri mescitlerinin ilavesiyle Gördüs şehrindeki mescit sayısının 6'ya yükseldiği görülmektedir. Mescitlerin inşası ve ihtiyaçları ile buradaki görevlilerin maaşlarının vakıflar eliyle karşılandığı anlaşılmaktadır.

a) Taş Mahallesi Mescidi (Hacı Bayram Mescidi)

398 numaralı deftere göre Gördüs'te Taş Mahallede Hacı Bayram tarafından inşa edilmiştir. İmamının iki akçe yevmiye ile Sinan Fakih olduğu, Sinan Fakih'in aynı zamanda Beyce Bey Camiine 1 akçe yevmiye ile hatiplik yaptığı tespit edilmektedir. Hacı Bayram Mescidi vakfına Hacı Bayram ve sahib-ül hayrat tarafından 18 bin akçe nakit para bağışlandığı ve bunun işletilmesiyle yıllık 1800 akçe hâsil elde edildiği, bundan da tevliyete 1, imama da 2 akçe yevmiye verilirken, müezzinine yıllık 400 akçe verildiği, mescidin mum ve hasır ihtiyacı için de 320 akçe ayrıldığı anlaşılmaktadır (BOA. TD. 398: 179-180). Mescidin vakfı 1575 yılında da devam etmekte, bu tarihte vakıfta toplam nakit miktarı 26500 akçeyi bulan 8 adet para vakfının bulunduğu da görülmektedir (TK. KKA. TD. 544: 81 b).

b) Hacı Mustafa Mescidi

Gördüs şehrinde banisinin Hacı Mustafa olduğu anlaşılan mescidin (BOA. TD. 398: 180) hangi mahallede olduğu defterde belirtilmemiştir. Ancak 1531 yılında Gördüs şehrinde 4 adet mahalle bulunmaktadır. Defterlerde bunlardan Taş ve Furyaz Mahallelerinde açıkça mescit bulunduğu belirtilmektedir. Orta Mahallede de Begce Bey camiinin bulunabileceğini yukarıda ifade etmiştik. Bu durumda sadece Divan Mahallesi boşta kalmaktadır. Dolayısıyla Hacı Mustafa mescidinin bu mahallede bulunduğu düşünülebilir.

Defterlerde Hacı Mustafa Mescidi evkafına sahib-ül hayrat tarafından işletilerek gelir elde edilmesi için 6 bin akçe nakit para bağışlandığı ve Hacı Mustafa tarafından bir asiyab ve bir hamamın vakfedildiği görülmektedir. Bunların yıllık hâsılı 1810 akçedir. Bu gelirden mescidin imamına 720, müezzin, nazır ve mütevellisine de yıllık 360'şar akçeyi bulan maaş verilmesi istenmiştir (BOA. TD. 398: 180; TK. KKA. TD. 544: 82 b).

c) Furyaz Mahallesi Mescidi

Gördüs şehrinin Furyaz Mahaltesinde yüzyılın ilk yarısında banisinin Hacı Mehmed olduğu anlaşılan bir mescit bulunmaktadır. Mescidin vakfı içinde sahib-ül hayrat tarafından işletilerek gelir elde edilmesi için bağışlanan 3500 akçe ve Recebler köyünde yıllık hâsılı 500 akçe olan iki bab asiyab yer almaktadır. Hacı Mehmed kayd-ı hayat şartıyla kendinin, sonrasında da evladının yevmi bir akçe ile mütevellî olmasını istemiştir. Vakıf gelirinden mescidin imamına yıllık 3040, müezzinine ise 150 akçe bütçe ayrılmıştır (BOA. TD. 398: 181). 1575 yılında da varlığını sürdüren vakfın, 7 adet para vakfı bulunmakta, bunların %10 faiz ile işletildiği ve yıllık toplam gelirin 2655 akçe olduğu anlaşılmaktadır (TK. KKA. TD. 544: 81 b). Asiyabların ise harap hale geldiği defterde mukayyedir.

d) Fenari Mescidi

Gördüs nefsinde Fenari mescidi bulunmaktadır. Bulunduğu mahalle defterlerde belirtilmemiştir. 398 numaralı vakıf tahrir defterinde 929 hicri tarihli berat ile Süleyman Fakih'in yevmi 1 akçeyle mescide nazır

olduğu görülmektedir. Defterdeki “Merhum Fenari” ifadesinden banisinin Fenari adını taşıdığı anlaşılmaktadır (BOA. TD. 398: 177). 1575 yılında da Fenarizade Mescidi Vakfı başlığı altında defterde mukayyedir. Bu tarihte mescidin para vakıfları, su kuyusu ve kayık işletmeciliğinden 1790 Akçelik yıllık geliri bulunmaktadır (TK. KKA. TD. 544: 81 b).

e) Bazar Mahallesi Mescidi

Banisi Hacı Yahşi Çelebi ibn Hacı Bayram’dır. Mescidin Hacı Yahşi Çelebi ibn Hacı Bayram vakfı içinde yer aldığı ve masraflarının bu vakıftan karşılandığı anlaşılmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere Bazar Mahallesinde kurulmuştur. Vakıftan mescidin imamına 540, müezzinine 350, kayyımına 50 akçe yıllık cihet ayrılırken hasır, mum ve tamir ihtiyaçları için ise 70 akçelik bütçe oluşturulmuştur (TK. KKA. TD. 544: 80 b). Mescit, Gördüs şehrinin bugünkü yerine taşındığı sırada, “Pazar” ismiyle varlığını devam ettirmektedir (İlker-Tuncay-Aker 1999: 24).

Mescit her ne kadar zaman içinde yıpranmışsa da geçtiğimiz yıllarda restore edilerek ibadete hizmet verecek hale getirilmiştir. Ancak hali hazırda sadece Ramazan aylarında Teravih namazı kılmak için kullanılmaktadır.

f) Çınkırtağlı Mahallesi Mescidi

Yüzyılın ilk yarısında mevcut olmayan mescit, 1575 tarihli defterde mukayyedir (TK. KKA. TD. 544: 81 a). Mehmed Çelebi ibn-i Hacı Yahşi Çelebi vakfı içinde görülen mescidin Gördüs nefsinde Çınkırtağlı Mahallesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun için 12 bin akçe nakit para ayrıldığı ve murabahadan yılda 1080 akçe gelir elde edildiği görülmektedir. Bu gelirden mescidin imamına günlük 3, müezzinine 1, mütevellisine de 1 akçe yevmiye verilmesi, ayrıca kayyımına yıllık 100 akçe ve mum için de 30 akçe ayrılması şart koşulmuştur. Bunların yanında Gördüs şehri fukaralarının avarız vergisi için de bütçe ayrılmıştır. 10 bin akçenin %10 faizle işletilerek elde edilen gelirin üçte birinin mütevelliyeye, üçte ikisinin de fukaraların avarız vergileri için kullanılması istenmiştir.

3 - Zaviyeler

Zaviye, yol güzergâhları ve yerleşim yerlerinde, başlarında bulunan şeyh yönetiminde dervişlerin yaşadığı yer olup, gelip geçenlerin yemek ve konaklama ihtiyaçlarının karşılandığı binalara verilen isimdir (Ocak ve Faroqhi, 1988: 468). Burada hizmet edenlere “Zaviyedar” denmiş ve bunlar vergiden muaf tutulmuştur (Sertoğlu, 1986: 372). Dervişler, kurmuş oldukları zaviyelerle, تنها yerleri iskâna açmaları yanında, buralarda güvenlik hizmeti de sunmuşlardır (Barkan, 1942: 297). Gördüs kırsalında muhtelif köylerde zaviyeler bulunduğu gibi Gördüs şehrinde de birer adet zaviye ve tekkeye rastlanmaktadır. Gelip geçen yolculara hizmet vermeleri yanında eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü tekke ve zaviyelerin bu dönemde Gördüs şehrinde iki tane olması, günün şartları içinde yeterli görülebilir. Ancak bunların sayısının fazla olmasının diğer faydaları yanında, eğitim-öğretim faaliyetlerine de fazladan katkı sağlayacağı düşünülebilir.

a) Bayramlı Baba Zaviyesi

Gördüs şehrinde yevmi 1 akçe cihetle Musa dervişin 931 hicri tarihli berat ile şeyh olduğu görülmektedir (BOA. TD. 398: 177). 1575 yılında da zaviye Gördüs nefsinde varlığını devam ettirmekte ve Muvaşşi derviş’in 1 akçe yevmiye ile buraya şeyh ve mutasarrıf olduğu anlaşılmaktadır (TK. KKA. TD. 544: 82 a).

b) Ahi Mehmed Tekkesi

Gördüs’te bulunan Ahi Mehmed Tekkesine Budak Paşa ve oğlu Begce Bey, Bayat köyünde bulunan çiftlik vakfetmiştir (BOA. TD. 398: 184). 1575 yılında bu tekkenin zaman içinde harap olduğu, mezkûr çiftliğin de yarısının bağ haline getirildiği, ayrıca vakfın yurt ve duhan resim gelirlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır (TK. KKA. TD. 544: 83 a).

4 - Hamamlar

“Isıtmak, sıcak olmak” anlamındaki Arapça “Hamme” (hamem) kökünden türeyen hamam kelimesi, “yıkama yeri” manasında kullanılmıştır (Kazıcı, 2003:226). Eski çağlardan beri görülen ancak Roma döneminde yaygınlık kazanan hamam binaları, Türk şehirlerinin de önemli bir unsuru olmuştur (Eyice, 1997:402).

XVI. yüzyılda Gördüs şehrinde vakıf tahrir defterlerinde 2 adet hamam kaydı bulunmaktadır. Saruhanoğlu Begce Bey Gördüs şehrinde bir cami bina etmiş ve buraya bir hamam vakfetmiştir (BOA. TD. 398: 180; TK. KKA. TD. 544: 82 b). Bu hamam sonradan harap olunca Muslihiddin adında biri tarafından yeniden yapılmıştır. Bu hamamın muamele-i hâsılından bir buçuk akçeyi cami-i mezbureye vakfetmiştir.

Ayrıca Gördüs şehrinde hacı Mustafa evkafı içersinde bizzat hacı Mustafa mülkü olup, bu mescide gelir olarak vakfedilmiş bir hamam bulunmaktadır. Ancak bununla ilgili tafsilatlı bilgi bulunmamaktadır.

5- Muallimhane

Vakfiyelerde “Darüttalim, mekteb, darülim” olarak da adı geçen muallimhanelerde (Baltacı, 2002:446), çocuklara temel dini bilgiler yanında Arap alfabesi öğretildiği gibi, hafızların yetiştirildiği de

olmuştur (Sevinç, 1978: 94). Osmanlı Devletinde halk bu okulları Mahalle veya Sibyan Mektebi olarak adlandırmış (Akyüz, 2008: 88), burada okuyan öğrencilere de genel olarak, "Talebe" veya "Şakird" adını vermiştir (Akyüz, 2008: 68).

Gördüs şehrindeki mekteb(Muallimhane), 1575 yılında Hacı Yahşi Çelebi ibn-i Hacı Bayram vakfı içinde görülmektedir (TK. KKA. TD. 544: 80 b). Defterdeki kayıttan bu mektebin Gördüs şehrindeki Hacı Yahşi Çelebi ibn Hacı Bayram Camii civarında olduğu anlaşılmaktadır. Cami vakfı içinde mektebin muallimine 540, hasır için de 10 akçe, senelik bütçe ayrılmıştır.

Yukarıda zikredilen tekke ve zaviye ile birlikte bu mektebin varlığı, XVI. yüzyılda Gördüs şehrinde eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğünü gösterdiği gibi, özellikle ilköğretim ve vatandaşlık eğitimin de günün şartları içinde bölge ihtiyacının karşılandığını düşündürmektedir.

6- Diğer

Yukarıda zikredilenlerin haricinde de XVI. yüzyılda Gördüs şehrinde vakıflar bulunmaktadır. Vakıf eserlerden köprü ve çeşmeler, çeşitli vakıfların içinde ödenek ayrılan eserler olarak görülmektedir. Bunların sayısı da Gördüs'te oldukça düşüktür.

Bu dönemde Gördüs'te Hacı Yahşi vakfı içinde bir köprü zikredilmekle beraber, bu köprü hakkında bilgi verilmemektedir. Vakıf kaydında 3 bin akçe nakit paranın murabahasından elde edilen gelir ile köprü bakımının yapılması istenmektedir (TK. KKA. TD. 544: 81 a). Gördüs'te Ovacık nahiyesinde nehr-i azam üzerinde bulunan bir köprünün tamiri ve bakımı için 2 akçe yevmiye ile mutasarrıflık görevinin verildiği tespit edilmektedir (BOA. TD. 398: 182).

Vakıflar içinde çeşmeler de yer bulmaktadır. Mesela Gördüs'te Hacı Bayram Mescidi vakfı içinde çeşme tamiri için 1000 akçe paranın vakfedildiği vakıf mevcuttur. Ayrıca Fenari-zade mescidi vakfı içinde "Termimi çeşme" ibaresinden de başka bir çeşmenin varlığı anlaşılmaktadır (TK. KKA. TD. 544: 81 b). Ancak bu çeşmeler hakkında defterlerde tafsilatlı bilgi verilmemiştir.

Gördüs şehrinde bulunmamakla birlikte, Salur köyünde bir kervansarayın olduğu ve hizmet-i lâzimesini eda etmek karşılığında yevmi 1 akçe ile mutasarrıflık verildiği görülmektedir (BOA. TD. 398: 182). Günümüzde Salur köyünün hemen yanında köy halkının saray adını verdikleri, altı taş ve topraktan, üstü ise ahşaptan oluşan bir yapı mevcuttur. Bu yapının mezkûr kervansaray ile ilgisi olduğu ya da kervansarayın XVI. yüzyılda aynı yerde bulunduğu düşünülebilir.

Gördüs şehrinde ayrıca Avarız vakıflarına da rastlanılmaktadır. Mesela fukaraların avarızı için yıllık 800 akçe ayrıldığı, avarız yoksa vâkıfın eda-ı rikabı için kullanılması şart koşulmuştur (TK. KKA. TD. 544: 81 a).

Gördüs'te bu dönemde dikkat çeken vakıflardan biri de para vakıflarıdır (TK. KKA. TD. 544: 81 b).¹² Faiz meselesinden dolayı tartışmalara konu olsa da toplumun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması yanında, dini ve sosyal birçok hizmetin yürütülmesindeki katkısı vakıf tahrir defterlerinde açıkça görülmektedir. Mesela imam, müezzin gibi görevlilerin ücretlerinin karşılanması, köprü, çeşme gibi yapıların bakımlarının yapılması, ihtiyaçlarının karşılanması para vakıfları sayesinde olmuştur.

Bunun yanında bazı mülk malların aile yönetiminde kalması, parçalanmaması, aile efradına sürekli kazanç kapısı olması gibi sebepler gözetilerek oluşturulan evlatlık vakıflara da bu dönemde Gördüs'te rastlanılmaktadır (BOA. TD. 398: 178; TK. KKA. TD. 544: 81 a).¹³

Sonuç

XIV. yüzyıl başlarından itibaren Saruhanoğulları Beyliğinin egemenliğinde görülen Gördüs şehrinin, sonrasında Osmanlı Devleti yönetimine girdiği tespit edilmektedir. Osmanlı Taşra teşkilatı içinde Gördüs kazasının merkezi konumunda olan şehir, yüzyılın ikinci yarısında nüfus bakımından bir miktar büyümeyle birlikte, civar şehirlerle karşılaştırıldığında orta sıralarda yer bulduğu anlaşılmaktadır.

Yüzyılın ilk yarısında dört adet mahalleye sahip olan şehir, ikinci yarıda yedi mahalleye ulaşmıştır. Mahalle sayılarındaki artışa rağmen, nüfuslarında azalma olması, bunların bölünerek yeni mahallelerin ortaya konduğunu göstermektedir. XX. yüzyıl ortalarında toprak kayması nedeniyle yeni yerine (günümüzdeki) taşınan şehrin, XVI. yüzyıldaki mahalle isimlerinden sadece Divan adının yaşadığı, diğerlerinin ise zaman içinde kaybolduğu görülmektedir.

Bu dönemde şehirde gayrimüslimlerle ilgili tek ipucu defter kayıtlarında varlığına rastladığımız gayrimüslim isimleridir. Bunlar da bir kaç geçmemektedir. Ancak XIX. Yüzyılda şehirde tekrar gayrimüslim nüfusa fazlaca rastlanması, XVI. yüzyıldan sonraki dönemlerde şehre başka yerlerden gayrimüslim göçü yaşandığını göstermektedir.

¹² Para vakıfları için bkz. Mehmet Genç (2005). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 3. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayını, Mustafa Akdağ (1975). *Türk Halkının Dirlık ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, İstanbul: Bilgi Yayınevi Yayını.

¹³ Evlatlık vakıflar için bkz. Ömer L. Barkan (1980). "Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, s. 212- 213, Bahaeddin Yediyıldız (1986). "Vakıf", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, C. 13, s. 153-172.

Tahrir defterlerinde Gördüs kazası kırsalında zirai faaliyet çeşitliliği bulunmakla birlikte, şehir civarında daha ziyade bağcılık ve bahçe işleri ön plana çıkmıştır. Hayvancılık ise ticari anlamda mevcut değildir. Şehirde sınaî faaliyetlerin olmadığı söylenebilir. Nitekim şehirde meyhane haricinde, sabunhane, yağhane gibi tesisler bulunmamaktadır. Dolayısıyla şehrin bu tür tesislerde üretimi yapılan mal ihtiyacının dışarıdan karşılandığı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte kazanın gerek Saruhan Sancağı, gerekse de Osmanlı Devleti ekonomik yapısı içinde belli oranda yer bulduğu görülmektedir.

Türk-İslam eserlerinden olan cami, mescit, tekke, zaviye, muallimhane gibi vakıf sistemi dâhilinde inşa edilmiş mimari eserlere şehirde rastlanmakta olup, bunların şehirdeki halkın, ibadet, eğitim gibi ihtiyaçlarını karşılayacak kapasitede olduğu anlaşılmaktadır. Bunların birçoğu günümüze gelememiş olup, sadece Bazar Mescidi restore edildiğinden varlığını günümüzde sürdürmektedir.

Tarihte birçok yerleşim biriminde çeşitli sebeplerle olduğu gibi Gördüs şehri de geçtiğimiz yüzyılda toprak kayması sebebiyle yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Muhakkak ki yerleşim birimlerinin ortadan kalkmasına veya yer değiştirmesine neden olan sebepler günümüz yerleşim birimlerinin yapılması, genişletilmesi çalışmalarında da dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Tahrir Defterleri (TD)*: 165, 398.

Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi(TK. KKA.), *Tahrir Defterleri (TD)*: 115, 544.

Manisa Kütüphanesi, *Manisa Şer'iyeye Sicilleri (MŞS.)*: 5, 21.

ARAŞTIRMA ESERLER

ADAMAZ, Kadir (2012). *XVI. Yüzyılda Demirci Kazası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1958). *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara: Doğu Ltd. Şirketi Matbaası Yayını.

AKYÜZ, Yahya (2008). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 – M.S. 2008*, 13. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

BALTACI, Cahit (2002). "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler*, C. 11, s. 446 - 462.

BARKAN, Ömer L. (1942). "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, s. 279 - 304.

BARKAN, Ö. Lütfü (1953). "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, s. 1-25.

BAYKARA, Tuncer (1997). *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir: Akademi Kitabevi Yayını.

BERKİ, Ali H. (1962). "Hukuki ve İctimai Bakımdan Vakıf", *Vakıflar Dergisi*, S. 5, s. 9 - 13.

CİLLOV, Haluk (1972). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

ÇELEBİ, Evliya (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya-Manisa- İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine*, Haz. Seyit Ali Kahraman, 9. Kitap- C.1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ÇİÇEK, İbrahim (1998). *Gördesli Mücahede Makbule ve Silah Arkadaşları*, Salihli: Salihli Belediyesi Yayınları.

DARKOT, Besim (1993). "Gördes", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 815.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayını.

EMECEN, Feridun M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ERGENÇ, Özer (1984). "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, S. IV., s. 69 - 78.

EYİCE, Semavi (1997). "Hamam", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 15, s. 402 - 430.

GÖKÇE, Turan (2001). "XVI. yy.da Kula", *Manisa Araştırmaları- 1*, s. 1 - 38.

GÜNAY, Vehbi (2001). "Köyden Kasabaya: Kırkağaç'ın Gelişimi (XVI. Yüzyıl)", *Manisa Araştırmaları- 1*, s. 39 - 53.

İLKER, S. Sami -TUNCAY, Hüseyin - AKER, Halil (1999). *Bir Zamanlar Gördes*, Manisa: Tunahan Matbaacılık& Gazetecilik Yayını.

KAZICI, Ziya (2003). *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayınları.

KIEL, Machiel (1996). "Gördüs", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 14, s. 154 - 156.

KOMİSYON (2008). *Geçmişten Geleceğe Gördes*, Haz. Feridun Bayram, İzmir: Gördesliler Derneği Yayınları.

KRAMERS, J. H. (1988). "Mahalle", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, C. 7, s. 144.

KURT, Yılmaz (1991). "Adana Sancağı'nda Kişi Adları", *AÜDTCFD Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XV, S: XXVI, s. 182 - 184.

KURT, Yılmaz (1993). "Sivas Sancağında Kişi Adları", *OTAM 4*, s.223 - 290.

ORTAYLI, İlber (2010). *Osmanlı Toplumunda Aile*, 12. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

ORTAYLI, İlber (1986). "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 9, S. 1, s. 95 - 107.

OCAK, A. Yaşar - FAROQİ, Suraiya (1988). "Zaviye", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, C. 13, s. 468 - 476.

ÖZTÜRK, Nazif (2005). "İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, S. 29, s. 7 - 20.

SERTOĞLU, Midhat (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*, 2. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.

SEVİNÇ, Necdet (1978). *Osmanlılar'da Sosyal Yapı*, C. 1, İstanbul: Kutsun Yayınevi.

TELCİ, Cahit (1999). *XV. XVI. Yüzyıllarda Ayasulug Kazası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1988). "Vakıf", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, C. 13, s. 153 - 172.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1985). *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

YURDOĞLU, Zekeriya (1993). *Gördes Tarihi*, İzmir: Gördes Belediyesi Yayınları.